

B. LUNECKAS

HEGELIS APIE SOCIALINĘ PAŽANGĄ

Pirmą kartą socialinės pažangos problema visu aštrumu iškilo buržuazijos atstovų ideologinėje veikloje. Kaip žinia, buržuaziniai santykiai stichiškai susiformuoja feodalinės santvarkos gelmėse, o politinis perversmas juos tik juridiškai sankcionuoja bei užtikrina tolesnį kapitalizmo vystymąsi. Ši aplinkybė iš dalies sąlygojo tai, kad visuomenės vystymosi lemiamąją jėgą buvo laikoma institucinė žmonių veikla bei jos rezultatus įteisinantys atitinkami įstatymai, kurių tobulumo kriterijus buvo žmogaus protas. Nors švietėjų konstruotoji protinga visuomenė abstrakčiai teisingesnė už feodalizmą, bet dėl savo abstraktumo ji utopiška. Socialinio vystymosi rezultatai, pasirodo, neatitiko tų tikslų, kurių buvo siekta. Todėl porevoliucinio laikotarpio mąstytojai, remdamiesi įvykusiū eksperimentu, turėjo ieškoti gilesnių socialinio vystymosi priežasčių, kritiškai išanalizuoti XVIII a. švietėjų socialinės pažangos bei jos kriterijų supratimą.

Šiuo klausimu reikšmingų išvadų priėjo klasikinė vokiečių filosofija, ypač Hegelis. Jis pirmasis visuomeninio gyvenimo tyrimui ėmė taikyti dialektinį metodą. Hegelis daugmaž teisingai formulavo visuomeninio gyvenimo vystymosi problemas ir iš dalies apčiuopė jų sprendimo kelius. „Istorinis materializmas,— rašė V. Leninas,— kaip vienas iš pritaikymų ir išvystymų tų genialių idėjų — grūdų, kurių užuomazgos glūdi Hegelio filosofijoje“¹. Tačiau, kad atskleistume tų racionalių minčių esmę, turime demistifikuoti hegeliškąją istorijos supratimą. „Hegelio išdėstytas istorijos supratimas,— rašo K. Marksas,— numato egzistuojant *abstrakčią* arba *absoliučią dvasią*, kuri taip vystosi, kad žmonija tēra tik *masė*, nesąmoninga arba sąmoninga tos dvasios nešėja. Todėl *empirinėje*, egzoterinėje istorijoje, Hegelio supratimu, vyksta *spekuliatyvinė*,

¹ V. I. Leninas, Raštai, t. 38, V., 1960, p. 175.

ezoterinė istorija. Žmonijos istorija pavirsta abstrakčios, todėl tikrajam žmogui *anapusiškos* žmonijos *dvasios* istorija"². Vadinasi, Hegelis nužmogina istorijos procesą. Jam žmonija tėra tik masė, absoliutinės idėjos arba „pasaulinio proto“ medžiaga vystymesi. Formos požiūriu, istorija Hegelio filosofinėje sistemoje įgauna teologinį aspektą. Tačiau istorijos procesą Hegelis traktuoja kaip objektyvų reiškinį. Jo filosofinės sistemos poreikiai verčia jį griebtis priverstinių konstrukcijų, bet tai tik statomo rūmo rėmai ir pastoliai. Nors Hegelio sistema ir praeinantis dalykas, bet jos viduje mes randame gausybę lobių, kurie ir šiandien tebeturi savo vertę³.

Socialinės pažangos problema negali būti analizuojama kaip savarankiška. Jos turinį ir kriterijus suprasime tik tada, jei remsimės viso visuomeninio gyvenimo funkcionavimo ir vystymosi moksline analize. Pažangos kriterijai gali būti nustatyti tik remiantis šios analizės išvadamis. Todėl tikslinga trumpai paliesti, ką nauja Hegelis įnešė į supratimą apie pačią visuomenę.

XVIII a. švietėjai manė, jog visuomenė — tai mechaninė individų suma. Visuomenę jie aiškino per atskirą individą. Jeigu žinomi atskirų individų motyvai ir tikslai, manė jie, galima nustatyti visai visuomenei priimtinus, tobulus žmonių santykiavimo principus. Žmogus, kaip visuomenės mechaninės dalies, jos valios determinavimas, jų supratimu, yra raktas visai visuomenei suprasti. Todėl socialinę pažangą jie suprato kaip tam tikrų sugalvotų idealų realizavimą, kaip naują „protingos“ visuomenės etapą.

Hegelis parodė, kad negalima visuomenės traktuoti kaip mechaninės individų sumos. Kiekvienas individas yra organiška konkrečios visuomenės dalis, konkretus visuomenės įsikūnijimo variantas. Individas randa „tautos būtį kaip jau gatavą, tvirtą pasaulį, prie kurio jis turi prisi- taikyti“⁴. Atskiras individas, norėdamas pakilti iki visuomenės mokslinio žinojimo lygio, turi sutrumpintai praeiti tą kelią, kurį praėjo visuotinė dvasia⁵. Individo sugebėjimai išvedami iš jau sukurto esamos kultūros pasaulio. Todėl netgi garsiosios asmenybės negali būti nei atramos tašku visai visuomenei suprasti, nei turėti tokį didelį poveikį visuomenės vystymuisi, kokį joms priskyrė švietėjai. Jos vaidina vaidmenį tik tiek, kiek jos supranta, kas dar iki galo neišsivystė, bet jau veržiasi iš gilumos, kas jau darosi būtina⁶. Tačiau Hegelis mistifikuoja istorijos procesą, parodydamas, kad didvyriai yra tik „tautos dvasios“

² K. Marksas ir F. Engelsas, Šventoji šeima, V., 1960, p. 94.

³ K. Marksas, F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. II, V., 1950, p. 328.

⁴ Гегель, Сочинения, т. VIII, М.—Л., 1935, стр. 71.

⁵ Гегель, Сочинения, т. IV, М., 1959, стр. 15.

⁶ Гегель, Сочинения, т. VIII, стр. 29.

atstovai, tik tam tikrų absoliutinės idėjos pakopų realizacijos visuotinėje istorijoje nešėjai. Hegelio filosofijoje metodologiniu požiūriu vertinga yra tai, kad, aiškinant istoriją, remiamasi visuomene kaip visuma, nuo kurios jau galima eiti prie individų valios determinavimo.

XVIII a. švietėjai negalėjo suprasti žmogaus kaip visuomeninių santykių įsikūnijimo, nes individo žmogiškumą jie aiškino, remdamiesi tik jo organizmo struktūra. Todėl žmogaus prigimtis atrodė nekintama. Nekintama žmogaus prigimtimi buvo grindžiami ir abstraktūs idealai. Hegelio supratimu, tie idealai yra subjektyvūs ir negali būti dėsniu visai tikrovei. Abstraktaus žmogaus nėra, nėra ir idealų, tinkamų visiems laikams.

Jeigu visuomeninį gyvenimą tyrinėtume, remdamiesi istorizmo principu, tai abstraktus protingumas nebektų prasmės. Jeigu, vertindami socialinę tikrovę, remtumės ne etiniais idealais, bet pačios tikrovės faktais, tai pasaulis atrodytų protingas, o protingumas įgautų konkrečią istorinę prasmę. Todėl, tiriant visuomenės vystymąsi, reikia imti atskiras istorines epochas pagal tam tikrus kriterijus, ieškoti jų būtinumo, protingumo prielaidų. Vadinasi, „kiekviena epocha yra tokia individuali būklė, kad toje epochoje būtina ir galima taikyti tik tokius sprendimus, kurie išplaukia iš tos pačios būklės“⁷.

Švietėjų „protingos“ visuomenės idealas — subjektyvių žmogaus tikslų išraiška buvo neobjektyvus, atitrūkęs nuo istorinio proceso. Hegelis mėgino tą atitrūkimą įveikti, bet mistifikavo visą istorinį procesą.

Hegelis visuomenę nagrinėja kaip procesą, kuriame realizuojasi „pasaulinis protas“. Istorinių epochų kaitą sąlygoja vidinis būtinumas, kiekviena epocha sudaro konkretų, savitą istorijos proceso etapą. Jis yra pagrindas vystyti sekančiai epochai. Kiekviena epocha pažangesnė už buvusiąją epochą. Tačiau kiekviena epocha yra istoriškai ribota. Tolenis vystymasis — tai priešybių, pažangos ir ribotumo kova. „<...> vystymasis,—sako Hegelis,—yra judėjimas pirmyn iš netobulo į tobulesnį, tačiau pirmasis negali būti laikomas tik kaip netobulas abstrakcijoje, bet kaip kažkas tokio, kas tuo pat laiku turi savyje savo priešybę, vadinamąjį tobulumą užuomazgoje, tobulumą kaip siekimą“⁸. Kadangi kiekviena epocha yra būtina kaip absoliutinės idėjos reiškimosi momentas, kaip tam tikra „tautos dvasia“, todėl jiniai yra protinga. Hegelis atmeta XVIII amžiaus švietėjų požiūrį, pagal kurį visa ankstesnė istorija verta paniekos. Jis akcentuoja kiekvienos epochos objektyvią vertę ir ja remiasi, vertindamas paskesnės epochos pažangumą.

Kokiu principu remdamasis Hegelis skirsto istorines epochas, kas sąlygoja jų kitimą, kas yra pažangos kriterijus? Abstraktus atsakymas

⁷ Ten pat, p. 8.

⁸ Ten pat, p. 54.

toks: „Pasaulio istorija yra progresas laisvės supratime, progresas, kurį turime pažinti kaip būtiną“⁹. Kiekviena laisvės vystymosi pakopa turi savo apibrėžtumo principą. „Toks principas istorijoje,—sako Hegelis,— yra dvasios apibrėžtumas — ypatinga tautos dvasia“¹⁰. Ši „tautos dvasia“ veikdama sukuria iš savęs „esamą tikrąjį pasaulį, kuris tuo laiku egzistuoja ir laikosi savo religija, savo kultu, savo papročiais, savo valstybine santvarka ir savo politiniais įstatymais, visomis savo įstaigomis, savo veiksmais ir reikalais. Tai yra jos darbas — tai yra šita tauta. Tautos yra tai, kuo jas padaro jų veikla“¹¹. „Tautos dvasia“, Hegelio supratimu, apima visas tam tikros visuomenės vystymosi pakopos socialinio gyvenimo sritis. Ši „vidinė dvasia“ yra socialinį gyvenimą determinuojantis pagrindas. Tokia mistifikuota forma Hegelis nusako ir žmonių socialinį kūrybiškumą. Filosofas puikiai supranta, kad įvairių visuomeninio gyvenimo reiškinių tarpusavio sąveikos pripažinimas pats savaime nieko nepaaiškina ir reikia ieškoti kažkokio aukštesnio pagrindo, kuris paaiškintų ir minėtą sąveiką, ir įvairių reiškinių egzistavimą¹². Hegelio filosofijoje toks pagrindas yra „pasaulinis protas“—absoliučiai viską lemiantis pradas, nepriklausantis nuo atsitiktinumų, subjektyvių ketinimų¹³. Nagrinėdamas „pasaulinio proto“ realizavimąsi istorijoje, Hegelis įvairiais klausimais pateikia daug taiklių pastabų, artimų materialistiniam „tautos dvasios“ savybių aiškinimui. Šeimos, valstybės ir netgi socialiniams santykiams paaiškinti jis kartais nurodo ekonominius faktorius¹⁴. Hegelis atkreipia dėmesį ir į geografinės aplinkos poveikį visuomenės vystymuisi, kurį analizuoja kitu aspektu, negu Monteskjė. Pastarajam buvo svarbu nustatyti, kokį poveikį klimatas turi žmogaus psichologijai bei fiziologijai. O Hegeliui rūpi, kokį poveikį geografinė aplinka turi gamybinių jėgų vystymuisi bei socialiniams santykiams. Skirtingos geografinės sąlygos — skirtingi ir žmonių užsiėmimai, skirtingi jų papročiai, tarpusavio santykiai, kultūra, sąmonė¹⁵.

Taigi mistinė „tautos dvasia“ yra tik objektyvaus dėsningumo išraiška. Šio dėsningumo turinys atsiskleidžia per praktinę žmonių veiklą. Praktinėje veikloje individas visada siekia patenkinti savo interesus. Šia prasme visur viešpatauja subjektyvumas. Tačiau tos veiklos rezultatai peržengia „veikiančiojo valios ir sąmonės ribas“¹⁶. Vadinasi, nors istorijos procese žmonės veikia tikslingai, bet galutinis rezultatas nepri-

⁹ Ten pat, p. 19.

¹⁰ Ten pat, p. 61.

¹¹ Ten pat, p. 71.

¹² Гегель, Сочинения, т. I, М.—Л., 1929, стр. 259—260.

¹³ Гегель, Сочинения, т. VIII, стр. 52.

¹⁴ Гегель, Сочинения, т. VII, М.—Л., 1934, стр. 225.

¹⁵ Гегель, Сочинения, т. VIII, стр. 85.

¹⁶ Ten pat, p. 27.

klauso nuo jų valios. Pažanga, kaip perėjimas nuo vieno „tautos dvasios“ realizacijos etapo prie kito, yra dėsningas dalykas ir negali būti nulemtas subjektyvių ketinimų, tikslų ir veiklos.

Su dėsningu visuomenės perėjimu iš vieno etapo į kitą Hegelis sieja ir socialinių reiškinių — valstybės, teisės, religijos — kitimą bei vystymąsi. Valstybė, Hegelio supratimu, yra dvasinė idėja, pasireiškianti žmogiškosios valios ir jos laisvės forma. Todėl istorinis procesas iš esmės vyksta, tarpininkaujant valstybei. Įvairūs valstybės principai yra tik absoliutinės idėjos reikimosi momentai¹⁷. Valstybės idėja, kaip parodo Marksas, paverčiama savarankišku subjektu, o tikrieji subjektai — civilinė visuomenė ir šeima — tampa tik objektyviais šios idėjos momentais¹⁸. Tačiau Hegelis valstybės klausimu pasako nemaža ir racionalių minčių. Valstybė, jo supratimu, atsiranda tada, kai atsiranda turtinė nelygybė, o žmonių interesai pasidaro prieštaraujantys. Visuomenė suskyla į atomus. Todėl žmonės savo intereso apsaugos ieško išsivysčiusioje privačioje teisėje. Turtas ir skurdas taip įsiviešpatauja, kad dauguma žmonių jau negali savo interesų patenkinti įprastiniu būdu¹⁹. Todėl visuotinė istorija yra nežabotos gamtinės laisvės disciplinavimas²⁰. Nuo subjektyvių valių kolizijos pereinama prie įsitikinimo, kuris yra vidinis įstatymas, noras pajungti sau atskiras valias²¹. To įstatymo aukščiausia sankcija tampa religija²². Hegelis neapeina ir fakto, kad turtinė nelygybė yra neišvengiamas dalykas, kad tokios priemonės, kaip, pavyzdžiui, kolonizacija, negali panaikinti nelygybės, kad tai tik paliatyvas, ir kad tuoj pat iš naujo gimsta pradinė nelygybė. Senosios aistros vėl įsiliepsnoja, ir turtas netrukus pradedamas naudoti tam, kad būtų galima valdyti ir viešpatauti²³. Todėl valstybė, Hegelio supratimu, yra konkreti „tautos dvasios“ egzistavimo forma.

Tam tikram „tautos dvasios“ periodui būtina ir tam tikra konstitucija. XVIII a. švietėjų supratimu, įstatymai yra pagrindinis veiksnys, formuojantis visuomeninę nuomonę. Nuo teisingų įstatymų parengimo priklauso visuomenės tobulumas. Hegeliui konstitucija ne pasirinktinai, „bet atitinkantis laiko dvasią“ dalykas²⁴.

Ne tik valstybę, bet ir religiją Hegelis aiškina kaip būtiną reiškinį tam tikromis sąlygomis. Jo supratimu, religija yra ir visuomeninio gyvenimo svetimumo, priešiško atskiram individui rezultatas. Todėl ji

¹⁷ Ten pat, p. 45.

¹⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 1, М., 1955, стр. 224—225.

¹⁹ Гегель, Сочинения, т. VIII, стр. 414.

²⁰ Ten pat, p. 98.

²¹ Ten pat, p. 415.

²² Ten pat.

²³ Ten pat, p. 220.

²⁴ Ten pat, p. 44.

esanti tam tikra kompensacija to, ką žmogus praranda žemiškajame gyvenime. Despotizmo engiama žmogaus dvasia nusigręžia nuo šio bedieviško pasaulio, ir susitaikymo ieško savyje, pradeda gyventi savo vidinį gyvenimą, pasaulietinei karalystei priešpastatydama dvasinę karalystę²⁵.

Kadangi „tautos dvasia“ yra konkreti visuomeninio gyvenimo formacija ir apima visas to gyvenimo sritis, tad, ja remiantis, galima kalbėti apie visuomeninę pažangą. Jos kriterijaus supratimą ir vystymosi varomasias jėgas sąlygoja socialinio gyvenimo turinys. „Pasaulio istorija,— sako Hegelis,— yra *eiga* vystymosi principo, kurio *turinį* sudaro laisvės supratimas“²⁶. „Tautos dvasia“, kaip minėjome, yra absoliutinės idėjos forma visuotinėje istorijoje. Dvasioje užuomazgos pavidalu slypi visas turinio pilnumas. Individai per savo praktinę veiklą artėja prie to turinio esmės supratimo. Kadangi pažinimo procesas yra istoriškas, tai ir laisvę žmogus supranta palaipsniui, per ištisų kartų istoriją. Todėl santvarkos pažangumas priklauso nuo to, koku laipsniu konkrečios visuomenės žmonės supranta laisvės esmę ir kaip, suvokdami istorinį dėsninę, arba „pasaulinio proto“ judėjimą, realizuoja ją — tampa laisvi. Todėl tautos Hegeliui yra tai, ką jos iš savęs padaro veikdamos. Kadangi individo egzistavimo prielaida yra visuomenės santykis su gamta, kaip savo poreikių tenkinimo priemonė, tai šis praktinis santykis yra žmogaus realizavimosi procesas ir savo esmės bei laisvės suvokimas. Todėl tai, koku laipsniu žmogus supranta savo laisvę, ir yra socialinės pažangos kriterijus²⁷. Rytų tautos dar nežinojo, „kad dvasia arba žmogus kaip toks savyje laisvas“²⁸. Todėl jos nebuvo laisvos. Jos tiktai suvokė, kad laisvas gali būti vienas žmogus, bet tokia laisvė yra savi-valė, laukiniškumas. Graikai jau suprato, kad laisvi gali būti tik kai kurie žmonės, bet ne apskritai žmogus kaip toks. Todėl graikai turėjo vergų, o pati laisvė buvo atsitiktinė ir neilgaamžė²⁹. Tik germanų tautos priėjo iki supratimo, kad žmogus kaip toks laisvas, „kad dvasios laisvė yra esmingiausia žmogaus prigimties savybė“³⁰. Toks klausimo formulavimas jau savaime pažangus, nes turi antifeodalinį kryptingumą. Antra vertus, čia išryškėja, kad laisvės realizavimas yra istorinis procesas, priklausomas nuo šio proceso pakopų, etapų. Laisvės supratimo laipsnis, kuriuo remiantis skirstoma pasaulio istorija, tėra tik abstraktus principas. Reikia žiūrėti, kokį turinį į tai įdeda Hegelis. Tai

²⁵ Ten pat, p. 102.

²⁶ Ten pat, p. 54.

²⁷ Ten pat, p. 26.

²⁸ Ten pat, p. 18.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Ten pat.

puikiausiai matyti, nagrinėjant vergovinius santykius, jų būtinumą bei pereinamumą.

Vergovės pagrindą sudaro tai, jog žmogus dar nesupranta savo laisvės ir nusižemina iki to, kad su juo būtų elgiama kaip su daiktu³¹. Hegelio supratimu, laisvė atsiranda istorijos eigoje, kur per praktinę veiklą žmogus realizuoja savo esmę. Pats darbas vyksta tam tikromis socialinėmis sąlygomis. Žmogaus sąmonė pabunda kovoje su gamtos jėgomis ir vystosi šios kovos eigoje³². Vadinasi, gamtos jėgų svetimumo įveikimas, jų sužmoginimas yra viena iš laisvės realizacijos sąlygų. Praktinės veiklos aplinkybės, kaip jau žinome, nėra pasirinktinis dalykas, o priklauso nuo visuomenės išsivystymo pakopos (konkrečios „tautos dvasios“). Todėl, kalbėdamas apie vergovę, Hegelis pabrėžia, kad ji, abstrakčiai kalbant, nors ir neteisinga, bet būtina, nes žmogus iš karto negali suvokti savo esmės, jis turi subręsti, kol supras, jog jo esmė yra laisvė³³. Praktinėje veikloje žmogus ne tik tenkina savo poreikius, bet ir ugdo savo sugebėjimus, sąmonę. Jis suvokia savo kaip kūrėjo reikšmę, prasimuša pro daiktiškumo, jutimiškumo žievę. Tikrosios laisvės neturi ir ponas, nes jis dar visu aiškumu nemato savęs kitame (verge). Tik išlaisvinus vergą, tampa laisvas ir ponas. Todėl vergovė Hegelio yra suprantama kaip būtina visuomenės vystymosi ir laisvės realizavimosi sąlyga. Vergai buvo būtina nuostabiosios antikinės demokratijos sąlyga. Jie atpalaidavo laisvuosius piliečius nuo kasdieninių rūpesčių ir pastarieji galėjo užsiiminėti mokslu, menu ir pan. Vergovė buvo tik vienas istorinio proceso etapų. Šia prasme, laipsniškas vergovės panaikinimas esąs tikslingesnis ir teisingesnis, negu staigus³⁴.

Pasaulio istorijos vystymąsi sudaro tai, kad jis yra „eilė pakopų, eilė tolesnių laisvės apibrėžimų“³⁵.

Žinoma, Hegelis remiasi idealizmo principais, aiškindamas perėjimus nuo vienos „tautos dvasios“ prie kitos. „Tautos dvasia“ turi reikalingą tik su tuo, ką jinai iš savęs sukuria³⁶. Čia slypi gili mintis, kad kiekviena tauta turi tokią istoriją, kokią ji pati suskuria. Apibrėžta „tautos dvasios“ forma ne tik natūraliai egzistuoja, bet ir panaikinama savo savarankiškoje veikloje. Šitas panaikinimas yra minties veikla³⁷. Dvasia, naikindama savo egzistavimo kūninį apvalkalą, ne tik pereina į kitą apvalkalą ir ne tik atsinaujinusi pakyla iš pelenų, į kuriuos pavirto jos ankstesnis kūninis apvalkalas, bet ir įgauna grynesnės dva-

³¹ Ten pat, p. 91.

³² Ten pat, p. 77.

³³ Ten pat, p. 94.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Ten pat, p. 61.

³⁶ Ten pat, p. 68.

³⁷ Ten pat, p. 74.

sios pavidalą. Šis naujas apvalkalas yra toji medžiaga, darbas, kuris skatina naują tobulėjimą³⁸. Didžiausias konkrečios „tautos dvasios“ laimėjimas yra priėjimas prie minties apie save. Tačiau mintys apie save jau yra jos mirtis, atsiradimas kitos dvasios, kitos pasaulinės istorinės tautos, atsiradimas kitos pasaulinės istorinės epochos³⁹. Vadinasi, kiekviena materialinės ir dvasinės istorijos pažangos pakopa remiasi prieš tai buvusią. Šioje sąvokų dialektikoje galima nuspėti daiktų dialektiką, „tautos dvasios“ dialektiniame vystymesi — istorinio proceso pakopų dialektinę kaitą. Neigimo procese „tautos dvasia“ perima iš praėjusių etapų gyvybingus bruožus, turtėja savyje, artėja prie absoliutinės dvasios. Kiekviena nauja dvasios forma apima savyje visas ankstesniasias pakopas⁴⁰. Naujai besiformuojanti dvasia lėtai ir ramiai bręsta savo naujai formai, dalelėmis griaudama savo ankstesniojo pasaulio pastatą. Po kurio laiko šis laipsniškumo procesas nutrūksta ir „iš karto lyg žaibo blykstelėjimas nušviečia naujo pasaulio vaizdą“⁴¹. Aiškindamas konkrečių tautų žlugimo priežastis, Hegelis pastebi esminių dalykų. Pavyzdžiui, jis nurodo, kad „Lakedemono nusmukimo pagrindinė priežastis buvo turtinė nelygybė“⁴². Graikų pasaulio suirimo priežastys paaiškinamos graikų valstybių tarpusavio karais bei įvairių frakcijų kova miestuose⁴³. Viduramžius Hegelis irgi nagrinėja kaip kovą tarp miestiečių ir feodalų bei dvasininkų.

Bet visa tai tik „tautos dvasios“ „irimo principo“ išorinė išraiška. Čia pat Hegelis nurodo ir tikrąsias irimo priežastis. Visa, kas egzistuoja, vystosi dėl vidinių prieštaravimų. „Prieštaravimas — štai kas iš tikrųjų varo pasaulį“⁴⁴. Mokymas apie prieštaravimus organiškai susietas su neigimo ir neigimo neigimo supratimu. Senybės neigimas ir tai, kas nauja, turtingesnio, atsiradimas yra bet kurio vystymosi išraiška. Tuo Hegelis grindžia ir visuomenės vystymąsi pažangia kryptimi. Tačiau šis procesas yra prieštaringas, su krizėmis, kova, sunkumais. Istorija nėra vien tik laimės arena.

Absoliutinis Hegelio idealizmas, ieškodamas istorinio judėjimo priežasčių nepriklausančioje nuo žmonių valios srityje, iškėlė istorijos proceso nenutrūkstamo vystymosi dėsningumo problemą. O tą dėsningumą aiškinant materialistiniu pagrindu, absoliutinės dvasios hipotezė savaime atpuola.

³⁸ Ten pat, p. 70.

³⁹ Ten pat, p. 68.

⁴⁰ Ten pat, p. 75.

⁴¹ Гегель, Сочинения, т. IV, стр. 6.

⁴² Гегель, Сочинения, т. VIII, стр. 246.

⁴³ Ten pat, p. 249.

⁴⁴ Гегель, Сочинения, т. I, стр. 206.

Hegelio reikšmę, suvokiant socialinę pažangą, trumpai galime nuskaidyti taip: nors ir mistifikuota forma, jis parodė, kad socialinė pažanga yra objektyvus procesas, kad šis procesas vyksta kaip dialektinė būtinų pakopų kaita, kur ankstesniųjų pakopų išsivystymo lygis yra objektyvus pagrindas tikslingai žmonių veiklai sekančioje pakopoje, kad socialinės pažangos turinys ir jos kriterijai gali būti suprasti tik istoriškai analizuojant tų pakopų kitimo priežastis ir varomąsias jėgas, nusakant atskirų pakopų būtinumą ir vietą visame istoriniame procese.

Suteikdamas dvasinei veiklai substancialinį pobūdį, Hegelis atkreipė dėmesį į žmonių socialinio kūrybiškumo reikšmę socialinės pažangos procese. Jo mintis „apie idealaus pavirtimą realiu yra *gili*: labai svarbi istorijai“⁴⁵.

---

⁴⁵ V. I. Leninas, Raštai, t. 38, p. 100.